

Лист до редакції

Олександр Ткачук

У ПОЛОНІ МІСТИФІКАЦІЙ

У наш час негативні рецензії на публікації науковців — явище досить поширене. Проте часто вони відображають не прагнення з'ясувати наукову істину, а чийсь інтереси. Нам же залишається лише здогадуватися, чому "Наратологічний словник", укладений 2002 року, викликав таку пристрасно-упереджену оцінку у статтях Г.Грабовича "Плагіат та його контексти" та І.Папуші "Наратологічні позички" (Критика. — 2004. — №4). Як відомо, плагіат — це привласнення або запозичення тексту з чужого твору без зазначення джерела. Тож хотілося б дати деякі пояснення і спростувати необгрунтовані звинувачення. Насамперед слід зазначити, що задумувався словник як методичний посібник для студентів, які потребують знань із теорії розповіді, а відповідно й термінологічних сполук при аналізі художніх текстів. У цьому контексті словник — потрібний, більше того, необхідний навчальний посібник, який може допомогти їм зорієнтуватися серед нових понять із наратології, уникнути труднощів під час роботи з художніми творами. Про це йдеться у передмові до словника. Якби шановні опоненти уважно прочитали згадану *передмову*, то вони завважили б ще одну важливу деталь: там чітко зазначено, що критикована ними праця ґрунтується на досвіді авторів та *укладачів* словників із наратології, зокрема названо і Дж. Принса (с.4). Навіть в анотації чітко заявлено, що зміст наратологічних категорій розкривається на основі досліджень зарубіжних і українських учених. Я ж лише *уклав* "Наратологічний словник", тобто виступаю *упорядником* його, а тому й перекладачем, що вповні закономірно з огляду на характер праці. Отже, не намагаюся приховати чи привласнити, як це вважають вельмиповажні Г.Грабович та І.Папуша, чужу працю, видати її за свою. Навпаки, мною чітко зазначено, що у виданні використано напрацювання попередників, словник Дж. Принса (с.4). Можливо, ще слід було б уточнити бібліографічні дані основоположних праць. Непорозуміння виникло, очевидно, й тому, що через недогляд на другій сторінці не було зазначено: *упорядкування* О.Ткачука. Але ж і на титульній сторінці словника мого прізвища немає.

Нервово-неспокійне ставлення І.Папуші до "Наратологічного словника", на мою думку, пояснюється, з одного боку, його власним гірким досвідом, пов'язаним із публікацією посібника-хрестоматії "Зарубіжна література" для 11 класу (Тернопіль, 2002). Спочатку І.Папуша видав її під своїм іменем. Але згодом з'ясувалося, що матеріали, м'яко кажучи, запозичено в інших авторів, чий рукопис мій опонент "мав честь" рецензувати, тож він змушений був перевидати підручник у співавторстві (див.: *Папуша І., Васильєв Є., Назарець В.* Зарубіжна література. 11 клас: Посібник-хрестоматія. — Тернопіль, 2003). З другого боку, внутрішній комплекс І.Папуші не давав можливості йому спокійно поставитись до праці іншого, що простежується і в його стосунках з колегами по роботі.

Саме такого прикладу плагіату бракує статті проф. Г.Грабовича. Згаданий у дослідженні п.Грабовича "Наратологічний словник" не зовсім вписується в

концепцію плагіату. Адже *упорядкування* передбачає використання напрацьованих лексикографів, перекладу іншомовної літературознавчої термінології. Тому, очевидно, рецензенти не обмежились звинуваченнями у плагіаті, а взялися прискіпливо вивчати принципи укладання словника та якість перекладу.

Укладання

Наратологічні лексеми вводяться в науковий обіг для того, щоб те чи інше явище, присутнє в оповідному тексті, за допомогою відповідного терміна розкрити якнайглибше. Проте цілісної системи на сучасному етапі ще не сформовано, тож не дивно, що науковці часто по-різному трактують одне й те саме поняття, зустрічаються й дублюючі відповідники. Саме тому будь-який укладач словника з теорії оповіді має враховувати досвід Дж. Принса, який зібрав і згрупував широке коло термінів. До слова, ніде у своїй праці американський дослідник не каже, що терміни ці не його, що він подає дефініції, якими послуговуються у своїх дослідженнях науковці. Адже нікому не спаде на думку привласнити собі, приміром, терміни *сюжет, фабула, композиція, наратор*. Натомість у довідковій літературі зазначається, кому належить термін, хто його запровадив і в якому значенні ввів його в науковий обіг. Прикладом може слугувати відомий термін Ж.Женетта *гетеродієгетичний наратив*:

Жерар Женетт:

"We will therefore distinguish here two types of narrative: one with the narrator absent from the story he tells (example: Homer in the Iliad, or Flaubert in L'Education sentimentale), the other with the narrator present as a character in the story he tells (example: Gil Blas, or Wuthering Heights). I call the first type, for obvious reasons, heterodiegetic, and the second type homodiegetic¹.

"Будем различать здесь два типа повествования: одно — с повествователем, отсутствующим в рассказываемой им истории (примеры: Гомер в "Илиаде" или Флобер в "Воспитании чувств"), другое — с повествователем, присутствующим в качестве персонажа в рассказываемой им истории (примеры: "Жиль Блас" или "Грозовой перевал"). Первый тип я называю, по очевидным причинам, гетеродиегетическим, а второй тип — гомодиегетическим"².

Gerald Prince:

Heterodiegetic narrative. A narrative the narrator of which is not a character in the situations and events recounted.

Наратологічний словник:

Гетеродієгетичний наратив [heterodiegetic narrative]. Наратив, наратор якого не є персонажем в описуваних ситуаціях і подіях.

Наведений приклад свідчить, що Дж.Принс передає дослівно визначення Ж.Женетта, лише оформляючи його як дефініцію. Наше трактування не могло бути іншим, адже перетрактування наукового терміна призведе до іншого визначення, а отже, не матиме наукової вартості.

Фантазує І.Папуша й тоді, коли стверджує, що єдине джерело "Наратологічного словника" — словник Дж.Принса. До прикладу:

Gerald Prince:

Transformation. An operation relating two strings or two structural levels within the same text or two (string within) different texts.

Наратологічний словник:

Трансформація [transformation]. За Греймасом, операція, що поєднує два семіотичні об'єкти (речення, сегменти тексту, дискурсів, семіотичних систем) або два структурних рівні в межах того самого тексту чи два в межах різних текстів.

¹ Genette G. Narrative discourse. — New York, 1983. — P. 244–245.

² Женетт Ж. Фигуры: В 2-х томах. — М., 1998. — Т.2. — С.253.

Як бачимо, визначення в “Наратологічному словнику” відрізняється від дефініції Дж. Принса, оскільки, на мою думку, трактування цього поняття А.Греймасом і Ж.Курте точніше. Проте всі “нововведення” І.Папуша сприймає як маскування перекладу під самостійну працю. Не до влодоби йому і згадка про українських літературознавців, яких, за його висловом, ми “дописуємо”. Не секрет, що українське літературознавство в радянський період було поставлене комуністичним метанаративом у тісні ідеологічні рамки, вихід за які суворо карався — аж до фізичного знищення учених. Саме тому теорія оповіді перебувала в зародковому стані, але це не означає, що українські дослідники не завважували розповідної природи твору. Мабуть, неухажно прочитав І.Папуша “Наратологічний словник”, адже не помітив того факту, що у статті “наратор” вказано на українську традицію розрізнення розповідача та оповідача, започатковану Є.Кирилюком. Надуманим видається й зауваження І.Папуші щодо відсутності такого терміна з “українського практичного досвіду”, як “розповідач від третьої особи”. Якщо І.Папуша цікавиться сучасною нратологією, то він мав би знати, що розрізнення типів нарації за першою та другою особою в сучасній нратології не використовується (згадане питання висвітлене в загальновідомих працях Р.Барта³ і Ж.Женетта⁴); це спадок класичної літературознавчої концепції, а отже, у словнику наводяться терміни “першоособовий нратив” та “третьоособовий нратив”. Натомість, як видалося І.Папуші, “заднім числом” введено термінологічні сполуки “фіктивний читач” (О.Білецький), “уснооповідна манера викладу” (І.Денисюк, М.Легкий). Ще більший подив викликає звинувачення в тому, що “часто-густо українські приклади у Ткачука не тільки нічого не прояснюють, а й попросту залутують”(с.19). Оскільки нративні типології розроблялися на основі західноєвропейських літератур, то в наукових працях функціонують приклади лише з них. Скажімо, “Іліада” Гомера наводиться як приклад гетеродієгетичного нративу як у Ж.Женетта, так і в Дж.Принса. Натомість у розкритикованому І.Папушею словнику наводяться приклади з текстів української літератури (що викликає роздратування опонента), які яскраво демонструють функціонування такого нративу і по-своєму не гірші за приклади, наведені Дж.Принсом. Окрім того, український ілюстративний матеріал доречніший з огляду на те, що “Наратологічний словник” розрахований на українського читача. Що, приміром, говорить йому назва “The Confessions of Zeno”? Чи сам І.Папуша знає, кому належить цей твір і чи читав він його? Слід згадати, що Дж.Принс наводить лише назву твору — без прізвища його автора, натомість у “Наратологічному словнику” зазначається як назва твору, так і прізвище автора — згідно з вітчизняною науковою традицією.

І.Папуша визнає, що ми залуцаємо значний корпус творів української літератури XIX—XX ст. для ілюстрації термінів, зокрема й тих, що у словнику Дж.Принса відсутні. Водночас він вважає, що їх небагато. Отже, постає питання: куди ж подівся такий значний обсяг прикладів? В укладеному мною словнику не лише зазначається, в якому художньому творі автор послуговується тим чи тим прийомом, а й наводяться текстуальні приклади, зокрема прості конструкції, подібні до запропонованих Дж. Принсом, або взяті з творів українського письменства. Власне, до одного з таких прикладів висловлює претензію І.Папуша. У статті про *повторюваний нратив* наводимо приклад, взятий із “Арабесок” М.Хвильового, тому що в ньому йдеться про подію, розповідь про яку повторюється зі стилістичними варіаціями. А це не суперечить визначенню, поданому в “Наратологічному словнику”, як і дефініції Ж.Женетта, який зазначає, що повторюваний нратив може бути “з можливими стилістичними варіаціями або без них, наприклад: “Вчора я ліг спати рано, вчора я ліг спати раніше звичайного, вчора я ліг у постіль рано і т.д.”⁵. Зрозуміло, що в художньому

³ Барт Р. Введение в структурный анализ повествовательных текстов // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX—XX вв. — М., 1987. — С.412.

⁴ Женетт Ж. Фигуры. — С.252.

⁵ Там само. — С.142.

творі не часто зустрічаються такі гіпотетичні конструкції, тому й наведено в “Наратологічному словнику” приклад із твору українського автора. Оскільки Ж.Женетт зазначає, що одна й та ж подія може викладатися кілька разів не тільки зі стилістичними варіантами, а й навіть зі зміною кута зору⁶, то у словниковій статті згадуються, як приклад, твори У.Фолкнера, чого нема у Дж.Принса. Тобто запропоновані мною приклади допомагають осмислити термін не в абстрактному вимірі, а на конкретному текстуальному матеріалі. На жаль, І.Папуша цього не завважує; на його думку, формальний приклад, наведений Принсом, найкращий.

Рецензія І.Папуші свідчить про те, що він недостатньо компетентний у тій сфері, в якій прагне видавати себе за досвідченого науковця. Зокрема, говорячи про повторювану нарацію, він сам заплутався у своїх судженнях. Це пояснюється, очевидно, тим, що наратологія — явище нове на теренах вітчизняного літературознавства, та й із текстом рецензії ніхто з компетентних науковців мабуть, не був ознайомлений.

Отже, за Женеттом, *повторювана* нарація — це фрагмент художнього тексту, в якому розповідається кілька разів про те, що відбулося один раз. Окрім того, існує наратив, згідно з яким про подію, що відбулася багато разів, розповідається один раз. Щоб розмежувати такі типи наративу, слід пам’ятати про відмінність між подією та нарацією. Ж.Женетт пропонує два терміни: *сингулятив* та *ітератив*. Якщо подій було кілька, а нарація розгорталась один раз, то йдеться про ітеративну форму нарації. Ітеративна форма нарації стала надзвичайно актуальною в межах імпресіоністичної прози на поч. ХХ ст., коли літературний наратив розвивався згідно із загальними принципами метафоризації, метафоричного згущення, коли ліричний наратив, згадуючи кілька повторюваних подій, синтезує їх у своїй пам’яті, на основі чого утворюється враження. Навпаки, якщо подія була одна, але про неї розповідається кілька разів, то в центрі уваги — повторюваний наратив. Повторювана форма нарації належить до прикметних ознак орнаментальної прози, поширеної в літературі 20–30-х рр. ХХ ст. Про це, зокрема, йдеться у відомій праці В.Шміда⁷. Твори М.Хвильового — зразок орнаментальної прози в українській літературі, тому приклад, наведений у “Наратологічному словнику”, цінний і в теоретичному, і в історико-літературному сенсі.

Отже, І.Папуша, розгортаючи свої міркування про повторювану нарацію, насправді говорить про ітератив, посилаючись на Ж.Женетта. Приклад, наведений рецензентом, — це ітеративний наратив, адже подія відбувається щодня, а говориться про неї один раз. Поміляється І.Папуша й тоді, коли стверджує, що у Хвильового не бачимо повторюваних подій, оскільки кожна подія у фрагменті — щораз інша, нова. То якого ж модусу наративу дошукується опонент — ітеративного чи повторюваного?

Автор “Наратологічних позичок” незадоволений усім: і *творчим* використанням взірця Дж.Принса, і моїм розумінням теорії оповіді. Заявляючи про використання концептуальної схеми Принса, І.Папуша тут же знаходить невідповідності між “Наратологічним словником” та згаданою працею французького автора. Приміром, з одного боку, І.Папуша шкодує, що у словникових статтях відсутні посилання на праці науковців, в яких зустрічається цей термін, а з другого — вважає недоречною подану в рецензованому словнику розлогу бібліографію, зазначаючи, що її слід було б скоротити, мовляв, через малодоступність. На наш погляд, вміщена в кінці словника докладна бібліографія праць із наратології окреслює широке поле наукових зацікавлень цієї проблематикою. Проте рецензентові це байдуже; він не афішує, що запропонована бібліографія містить вповні доступні праці українських та російських учених, а також переклади праць із наратології російською мовою, які, на жаль, українською мовою відсутні. Зрозуміло, що все

⁶ Там само. — С.142.

⁷ Шмид В. Наратология. — М., 2003. — С. 263-267.

це відсутнє у словнику Принса, але що з того, адже для І.Папуші докладна бібліографія — це “маскування перекладу під самостійну працю” або “адаптація”.

Переклад

Насамперед варто зазначити, що сучасна західноєвропейська літературознавча термінологія у вітчизняній науці засвоюється опосередковано; зазвичай у працях сучасних науковців, які використовують нові методологічні підходи, можна зустріти терміни іншомовного походження, попри опір тих, хто виступає проти їх використання. При цьому варто наголосити на відсутності перекладів праць із наратології українською мовою. Саме тому в “Наратологічному словнику” містяться запропоновані мною як укладачем відповідники іншомовних термінів із сучасної теорії розповіді, які, звісно, ще вимагають наукового обговорення.

Наголосимо, що мета “Наратологічного словника” — ознайомити українського читача із західноєвропейською науковою термінологією. Лексикологічний апарат наратології об’єднує напрацювання різномовних науковців, доробок яких базується на досягненнях національних літературознавчих шкіл, що історично виробили свій понятійний глосарій. Латинські, грецькі, англійські, французькі та німецькі терміни співіснують у науковому обігу. Зрозуміло, що використання в українському контексті іншомовної термінології потребувало перекладу. Але й щодо цього факту рецензент висловлює безглузде звинувачення: він сумнівається, що у квадратних дужках вказано іншомовний відповідник: “Принс, приміром, подавав у своїй праці терміни мовою оригіналу: якщо він виник і функціонує в німецькому літературознавстві — німецькою, у французькому — французькою, в російському — російською. А Ткачук і російські терміни (остранение, сказ, сюжет тощо) транслітерує латинкою”.

І.Папуша мав би знати, що сюжет — це французьке (*sujet* — предмет), а не російське слово; в науковий обіг його ввели ще у XVII ст. французькі класицисти Н.Буало і П.Корнель, які спиралися на термінологію Арістотеля та його розуміння сюжету як низки подій, що відбуваються в житті легендарних героїв. Справді, у словнику після терміна подано його іншомовний відповідник, оскільки, на мою думку, це дає змогу читачеві порівняти переклад та оригінал, краще сприймати західноєвропейську наукову літературу з питань теорії розповіді:

Аукторіальний наративний тип [*auctorial narrative type*, нім. *auktoriale Erzahlsituation*] (с.17).

У цьому контексті терміни, які ввійшли в наратологію завдяки російським формалістам (*остранение*, *сказ*), подаємо і в латинській транслітерації, оскільки в іншомовних працях вони передаються саме так.

Очуднення [*defamiliarization*], а далі в статті зазначаємо: рос. *остранение*.

Сказ [*skaz*]

Сюжет [*sujet, sjuet*, рос. *сюжет*]

Заплутує читачів І.Папуша, інтерпретуючи наше гасло *сказ*: роз’яснює (за “Наратологічним словником”), що “сказ” походить від російського *сказать/сказывать*. Мовляв, українські науковці тільки й використовують цей термін, “досліджуючи українську літературу”. Проте І.Денисюк, а за ним його учень М.Легкий застосовують сигніфікат “усноповідна манера викладу”, що й зафіксовано у словнику (с.126). Водночас у ньому зазначається, що “такий наратив Г.Квітки-Основ’яненка І.Франко назвав “селянським способом оповідання”, базованим на характерних ресурсах народної мови, а тому в ньому природно звучать прислів’я, приказки, примовки, характерні фразеологічні словосполучення й вирази, просторічні лексеми тощо. Важливу роль у цьому наративі відіграють вигуки, емоційні запитання, повторення слів”. Тож хіба можна назвати конструктивним підхід І.Папуші, якщо для нього це “нововведення”, до

того ж маскуванню під самостійну працю? Виникає й запитання, навіщо українському наратологічному апарату польський термін *gawęda*? Вражає, що його відсутність, за дивною логікою Г.Грабовича, вказує на бутафорність позиції літературознавчого словника польською мовою. Щоб розвіяти підозри вченого, зазначимо, що згаданий у бібліографії словник має статті *gawęda* (с.79), і *skaz (ros.)* (с.228), як і про нарацію та наратора тощо, а отже, цікавий для читача (студента) і в контексті теорії розповіді.

Хоч як це дивно, але зауваження опонентів до перекладу нагадують неприязнь консервативних академічних кіл до слів іншомовного походження, які прийшли в науковий дискурс із новітніми західними методологіями. Навіть критичний дискурс дискусантів подібний до аргументів апологетів “чистоти” мови: “наси́льство над мовою”, “перенасичення кальками”. Насправді у випадку лакуни теорія перекладу пропонує транскодування — транслітерацію або транскрибування з метою більшого наближення до оригіналу. Укладачі термінологічної системи мають враховувати ще один фактор — різнопланове значення слова; один “дискурс” чого вартий, бо в різних контекстах має семантично інше наповнення. Зрозуміло, що перекладати слово *дискурс* українським відповідником *діалог* не завжди доречно. Так само, на наш погляд, українським аналогом терміна *narrator* (наратор) не може бути розповідач, адже в українському літературознавстві це слово позначає розповідача від третьої особи, а термін наратор охоплює будь-які форми того, хто розповідає, а отже, має ширше значення. Зафіксовано термін наратор як синонім до розповідача і в “Літературознавчому словнику” за ред. Р.Гром’яка і Ю.Коваліва. Щодо терміна розповідь, який І.Папуша, очевидно, вважає еквівалентним *narrative* (наратив), то слід згадати англійське *story*, яке перекладається у словнику як розповідь і за значенням (повість, оповідь, історія) відповідає дефініції, запропонованій у статті. Для того, щоб уникнути конотацій із формою третьої особи, в “Наратологічному словнику” використовуються слова, похідні від *розповідь*, для терміна *telling*, наприклад, розповідання, однак його не можна використати на позначення семантично близького *narrating* (наратування). Зазначимо, що словник української мови фіксує обмежену кількість слів, що стосуються розповіді: розповідання, розповідач, розповідний, розповідність, розповідь. На наш погляд, лексему *narrativity* — *наративність* — можна означити близьким за значенням українським еквівалентом розповідність. При цьому, як фіксує 11-томний словник⁸, *розповідний* — це той, який містить у собі розповідь, властивий розповіді. З рецензії І.Папуші не зрозуміло, який наратологічний термін він називає цим українським відповідником. Говорячи про “невідступне насильство над мовою”, І.Папуша сам пропонує “дивогляди”, не властиві природі української мови. Зокрема, слово *розповіданий* (дієприкметник пасивного стану), яким пропонує послуговуватися опонент, 11-томний словник української мови не фіксує (згадаймо, що такий знавець української мови, як Б.Антоненко-Давидович, застерігав проти неправильного вживання дієприкметників пасивного стану). Пропоновані у словнику форми (*наратоване*) принаймні мають твірну основу *наратив*, що в сучасному науковому дискурсі набуло концептуальності.

Аргументи на користь слів іншомовного походження відомі, і їх згадує Г.Грабович у своїй статті, але при цьому він також звинувачує упорядника в перенасиченні словника кальками. Насправді ж частина цих слів давно вже ввійшла до лексичного складу української мови, а деякі кальки просто неминучі в наратологічному контексті. Зокрема, термін *альтерація*, запропонований Ж.Женеттом, був відтворений у доступному українському читачу виданні⁹, і

⁸ Словник української мови В 11 т. — К., 1970–1980.

⁹ Женетт Ж. Фигуры. — С.210.

тепер вживається у працях науковців. Натомість *абруптивний* зафіксований у спеціалізованому словнику¹⁰, де у фонетичному контексті вказує на переривання (від лат. *abruptus* — різкий, уривчастий). Звідси і в наратологічному значенні вживається *абруптивний діалог*, тобто коли фрази не супроводжуються реплікою наратора. То хіба можна називати його, як це впливає з пропозицій п.Грабовича, раптовим, різким діалогом? Терміном *альтернація* послуговуються лінгвісти¹¹; він зафіксований у “Словнику іншомовних слів” (К., 1974), а також функціонує у працях із теорії оповіді¹². Дивно, що професор Г.Грабович не знає, що *кон’юнкція* — це термін логіки, відомий навіть студенту-філологу, принаймні, автор цих рядків ознайомився з назвами основних логічних операцій ще під час навчання в університеті. Слово *комплікація* також фіксується в загальному 11-томному словнику української мови (Т.4. — С.251). Зазначимо, що слово *комплікувати* — *ускладнювати* — вживав ще Іван Франко¹³. Не бачимо підстав відкидати термін *маніфестація*. Адже слово це в українській мові, окрім значення “масовий політичний виступ”, має ще й переносне — “вияв, свідчення чого-небудь”. У цьому переносному значенні лексема відповідає смислово наповненню терміна *manifestation* (план вираження наративу). Саме тому слово *маніфестація* вживається у фаховій літературі¹⁴. Рецензенту варто було поцікавитись, як перекладається термін А.Греймаса *performance* у словнику *Семиотика. Объяснительный словарь теории языка // Семиотика. — М., 1983. — С.490*, перед тим, як висувати претензії до терміна *перформанція*. Власне там, де перевагу у словнику надано українському відповіднику (*implied narrator, implied reader*), рецензент переконує в доцільності кальки “імпліцитний” замість *прихований*. Термін імпліцитний функціонує у працях із лінгвістики¹⁵. У згаданій статті Л.Невідомської зазначається, що термін *імпліцитний* набув поширення в науковій метамові поряд із його українським відповідником *прихований*. По суті вибір між цими варіантами залежить від зорієнтованості науковців на іншомовний відповідник або на власне український еквівалент. Хоча в контексті теоретичних концепцій, на нашу думку, можна послуговуватися терміном імпліцитний. Запропонований Г.Грабовичем термін “імплікований” (від *імплікація*) має інше значення й не відповідає семантиці наратологічного терміна.

Це тільки підтверджує думку, що підхід до використання власне українських відповідників має бути виваженим. Інколи перекладачу не залишається вибору, окрім транскрибування, як у випадку з терміном *etic approach*, про що свідчить не тільки наш досвід, а й покажчик основних англійських перекладів у лінгвістичному словнику О.С.Ахманової, де для *etic* пропонується відповідник “этический” (с.547).

Загалом ми далекі від думки, що “Наратологічний словник” не має недоліків, але навряд чи догматичний підхід до першої спроби сприятиме виробленню українським літературознавством питомо власного термінологічного апарату теорії розповіді.

¹⁰ Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. — М., 1966.

¹¹ Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. — К., 1985. — С.14.

¹² Дюбуа Ж., Пиф Ф., Тривон А. и др. Общая риторика. — М., 1986. — С.320.

¹³ Франко І.Я. Збір. тв.: У 50 т. — К., 1981. — Т.29. — С.642.

¹⁴ Ильин И. Постмодернизм. Словарь терминов. — М., 2001. — С.11,97,150,276,317; Косиков Г.

Структурная поэтика сюжетосложения во Франции. — М.,1998. — С.90.

¹⁵ Невідомська Л. Проблема імпліцитності: термінознавчі зауваги // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Мовознавство. — Вип.2. — Тернопіль, 1999. — С.171-184.

